

Habsburg-évszázadaink súlya

Csak az idén három történelmi évfordulóra került sor, melyek országunk politikai-gazdasági-szellemi állapotait hosszú évtizedekre meghatározták. A történet az 1278. augusztus 26-án lezajlott morvamezei (dürnkruiti) csatával kezdődik, mely kiindulópontja a Habsburg-család felemelkedésének. Az ütközetet Rudolf sváb-elzászi gróf és IV. László magyar király Ottokár cseh uralkodó, a Német-római Birodalom trónkövetelője ellen vívta. Ottokár László kun íjászlai támadásakor a harcmezőn életét vesztette. Dinasztiája, a Premysl-ház ugyan nem semmisült meg, de közép-európai vezető szerepe véget ért. A svájci eredetű Habsburg (Habichtsburg) grófok, a Héjavár nevű, romjaiban ma is álló erődítmény gazdái Rudolfal olyan birodalmat alapoztak meg, melyben V. Károly császár idején „sose nyugodott le a nap”. Ám az impérium népei, kivált a magyarság a közel nyolcszáz éves Habsburg ragyogás hosszú alkonyára – a kis nemzetek főképp arra – emlékeznek. A csehek önállósága a harmincéves háború során vívott Fehér-hegyi csatával közel háromszáz évre megszűnt. Más kérdés, hogy örökös tartományként hogyan éltek a vereséget követő stabilitással, a betagozódás lehetőségeivel és földrajzi fekvésük előnyeivel.

Az idei évfordulók, ha nem is egyforma súlyúak, mindenképp jelesek. Egyben alkalmat adnak a kérdésfeltevésre: országunknak mit adott és mit vett el tőle a szerteágazó, kevés kiemelkedő képességű, annál több közepszerű, olykor kifejezetten örült uralkodót termő család? A szállóigévé kopott „Felix Austria” mindenesetre jelzi, hogy a Habsburgoknál szerencsésebb dinasztia Európában nem létezik. Többek közt erre utal az idén háromszáz éve született Mária Terézia királynő koronája, melyet szorongatott helyzetében a magyar nemesség *Vitam et sanguinem pro rege nostro!*¹ felkiáltásával sikerült megőriznie. Negyvenéves uralkodása elején a porosz-osztrák háborúban Sziléziáról, a törökkel szemben szerbiai, boszniai és havasalföldi területeiről lemondott, de a békét megnyerte. Lotharingiai Ferencsel kötött házassága és tizenhat gyermeke biztosí-

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Kései virradat, 1570–1579* (Hitel Könyvműhely, 2015).

1 Életünket és vérünket királynőnkért.

totta a dinasztia fennmaradását, melynek a mai napig több száz tagja van. Előremutató intézkedéseivel: a jobbágyterhek szabályozásával, az egyházi és állami oktatás szétválasztásával, gimnáziumok és egyetemi karok alapításával, állandó hadsereg szervezésével, tisztiorvosi szolgálat létrehozásával, a közvilágítás bevezetésével, barokk kastély- és templomépítészetünk szorgalmazásával a birodalom legemlékezetesebb uralkodónője. Felvilágosult abszolútizmusa országai javára vált. Számos titulusa ellenére csak a magyar Szent Koronát volt hajlandó viselni.

A másik jeles dátum az idén százötven éve létrejött kiegyezés.

Erről is számtalan elemzés és monográfia született dicsérő és elmarasztaló értelemben egyaránt. Magam azok közé tartozom, akik az átfogó megállapodás gazdasági-kulturális előnyeit helyezik előtérbe. Mi több: a kompromisszumot Ausztria és az alkotmányos Magyar Királyság túléléséhez Deák Ferenc, Andrássy Gyula gróf és von Beust osztrák külügyminiszter, majd Eötvös József, Baross Gábor, Széll Kálmán, Wekerle Sándor és Tisza István államférfiúi munkássága nyomán elengedhetetlennek vélem – de látom azt a terhet is, amit nem sokkal a 48/49-es forradalom és szabadságharc után a lelkekre nehezült. Tán ez a nem szűnő vita kulcskifejezése: a tudathasadás, mely az áldozatok utódait és a bebörtönzötteket kínoz(hat)ta. Tizennyolc évvel a cári orosz hadsereg által kikényszerített világosi fegyverletétel után azt a Ferenc Józsefet kellett uralkodónak elfogadni, akihez a szabadságharc leverése, az aradi vértanúk kivégzése, a legbátrabb hazafiak kufsteini és olmützi raboskodása, majd a keserves Bach- és Schmerling-korszak köthető. Ferenc Józsefnek azonban sikerült, ami senki más Habsburgnak: képmása a paraszti tisztaszobák falain és emlékpoharak tízezrein ellenfele, Kossuth Lajos portréjával együtt szerepelt.

Ugyancsak 150 éve, 1867. május 22-én íródott Kossuth elhíresült Cassandra-levele, melyben megjósolta a Habsburg Birodalom bukását, helyette a közép-európai népek ún. dunai konföderációját javasolta. Előbbiről érdemes megjegyezni: hosszú távon mind halálra vagyunk ítélve, ami érvényes az államalakulatokra nézve is. Utóbbi pedig a Kossuth-féle nyílt levél belső ellentmondása. Színtiszta utópia, mely nem veszi figyelembe a nemzetek lappangó önállósulási vágyát – főképp a csehekét és a horvátokét – és azt, hogy amire egy gazdaságilag és kulturálisan fejlett nagyhatalom nem képes, azt népei, mindenekelőtt hataloméhes politikai vezetői önként aligha vállalják. Kossuth arra sem gondolt, hogy a Nyugat, mindenekelőtt a franciák célja évszázadok óta a versenytárs császári Németország és szövetségese, Ausztria–Magyarország elpusztítása. Ezért akarták Kelet-Közép-Európát darabokra szakítani.

Kossuth hívei, az ún. 48-asok és a függetlenségiek folyvást a magyar alkotmányra – inkább annak betűjére, mint szellemére – hivatkoztak, noha azt csaknem csorbíthatatlanul sikerült megőrizni. A történelemben révedőket nyomasztotta, hogy 1849 a Bocskai-felkelést és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát követte akkor is, ha a utóbbi Európa máig legméltányosabb békéjével, a szatmárral végződött (egyetlen kurucnak sem esett bántódása). A tárogatók hangja, Bercsényi

Miklós, Bottyán János, a későbbi áruló Ocskay brigadéros meg a hamis vád alapján lefejezett Bezerédj István csatakiáltása, végül a majtényi síkon eldobált zászlók és fegyverek koppanása szívszorítóbb és emlékezetesebb, mint Károlyi Sándor előnyös megállapodása.

Egy nemzet önbecsüléséhez és emberi tartásához a hősiesség elengedhetetlen.

Ha a nagy tettek az emlékezetben elenyésznek, újabbakra nem kerül sor. Ha pedig csak a harcra és az áldozatokra gondolunk, elsikkadnak a fejlődés és a gyarapodás nagyjai; azok, akinek az ország talpra állása köszönhető. A Magyar Tudományos Akadémia szervezését jelentős összegekkel támogató József nádor, Deák Ferenc és mások nélkül nincs megnyugvás, Hunyadi János, II. Rákóczi Ferenc, Görgey Artúr, a márciusi ifjak és az aradi vértanúk nélkül nincs lelkesítő példa. A végvári harcok hőszai: Zrínyi Miklós, rátóti Gyulaffy László, Thúry György s a humanista katona, Batthyány Boldizsár; az önálló erdélyi fejedelemség létrehozói, egyben a magyar művelődés őrei: Báthori István és Bethlen Gábor; jeles hadvezéreink közt Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós és berenhidai Huszár Péter üstökösökből lettek állócsillagok. Fényük máig beragyogja a magyar eget. Folyvást őket állítjuk szembe a fakó és ellenszenves Habsburgokkal, de azokkal is – például I. Miksával, Ernő, Mátyás és Lotharingiai Károly főhercegekkel –, akiknek az ország háborúban és békében egyaránt sokat köszönhetett. A Habsburgok küldték Magyarországra a török elleni harcok kiválóságát, a korszak legjelesebb európai stratégiáját, Schwendi Lázár bárót, von Teuffenbach gróf kassai főkapitányt, az Esztergomot visszafoglaló Mansfeld tábornagyot, Mercoeur herceget, Bádeni Lajos Vilmos örgrófot („Türkenlouis”), Miksa bajor választófejedelemet, az olasz d’Aste bárót, Buda 1686. évi visszavívásának legelső hősi halottját és Savoyai Jenőt.

A história sohasem fekete-fehér. Még a szürke zóna is bővelkedik erősen vitatott katonákban és politikai vezetőkben. Magyar részről ilyen a mohácsi csata idején Szegeden veszteglő Szapolyai János, fia, János Zsigmond erdélyi uralkodó és a kalandor Thököly Imre, birodalmi tekintetben a Szent Szövetséget, ezzel a Napóleon utáni hosszú békét megteremtő Metternich kancellár. A hercegnél eredményesebb diplomatát a félmúlt nem ismer. Kevesen tudják, hogy ő bólintott a Lánchíd megépítésére Pest-Budán – Bécsset megelőzve –, és tőle kapott európai útlevelet a „rebellis” Széchenyi István és Wesselényi Miklós. Történelmünk fintora, hogy maga Széchenyi a hídon soha nem kelt át – akkor már Döblingben tartózkodott –, az átkelőt pedig 1849. november huszadikán az aradi hóhér, Haynau avatta fel.

A harmadik esemény az otrantói csata századik évfordulója.

A birodalom 1571 óta nem vívott jelentős tengeri ütközetet. Akkor Lepantónál a Szent Liga egyesült keresztény hadai a török flotta ellen a Habsburg don Juan d’Austria vezérletével megsemmisítő győzelmet arattak, ezzel az oszmánokat a Földközi tenger medencéjéből egyszer s mindenkorra kiszorították. Ha nem is ilyen sorsdöntő, az Otrantónál történtek hasonlóan emlékezetesek, Horthy Miklós sorhajókapitány világra szóló győzelme miatt. A csata a Földközi-tenger

legnagyobb ütközete, melyet a Császári és Királyi Haditengerészet az egyesült brit–olasz flotta ellen vívott. Horthy az antant több tucat hadihajóját semmisítette meg vagy tette harcképtelenné. A támadás során súlyosan megsebesült, majd újra átvette a parancsnokságot, és az ellenséges flottát távozásra kényszerítette. Bár az első világháború vége felé az erőviszonyokat nem befolyásolhatta, az antant tengeri erői tíz százalékát (!) pusztította el annak ellenére, hogy nyomasztó túlerőre támadt. Első tisztje, Suboriç Róbert a csata elején hősi halált halt, majd a parancsnokságot átmenetileg Stanislaw Witkowsky sorhajóhadnagy vette át – a csász. kir. hadiflotta tisztikarában és legénységében a Monarchia minden nemzete képviseltette magát –, végül a győzelmet a magához tért Horthynak sikerült kivívnia. Tettéért I. Károly király tizenegy admirálist, valamint huszonnégy sorhajókapitányt megelőzve ellentengernaggyá és a haditengerészet főparancsnokává nevezte ki (később megkapta a Monarchia legkritikább kitüntetését, a Katonai Mária Terézia Rendet). Az otrantói ütközet ma is tananyag a brit Royal Navy akadémiáján.

A csata nemcsak hadtörténeti fontosságú. Horthy Miklósnak akkoriban sikerült kiemelkednie tisztársai közül. Báró Hazai Samu tábornoszernagy, hadügyminiszter után ő lett a Monarchia legmagasabb rangú magyar katonai vezetője. Irányította a szegedi ellenforradalmi komitét, majd kormányzóvá választották, és megkapta a legfőbb hadúr címet. Negyedszázados működését a kommunista és balos történetírás ma is Horthy-korszaknak nevezi, noha az említett huszonöt év sokkal összetettebb. Az elfogultak szándékosan homályban hagyják, hogy ő nevezte ki Bethlen István és Teleki Pál grófokat a Trianon után épp hogy lélegző Magyarország miniszterelnökévé, Klebelsberg Kunót és a tudós Hóman Bálintot kultuszminiszterré, a náciellenes Keresztes-Fischer Ferencet belügyminiszterré, majd ideiglenes kormányfővé, s még számos jeles személyiséget államtitkárokká és országos intézmények vezetőivé. Legtöbbjük a Monarchiában kezdte pályafutását. Az akkori viszonyok közt szocializálódtak – ahogy maga Horthy –, magyarul: az ország talpra állítása a „régieknek” köszönhető. A kormányzó érdeme, hogy lojalitása ellenére megakadályozta I. Károly király visszatérését, ezzel az antant és az utódállamok támadását. Az otrantói csata századik évfordulóján erre is emlékezünk.

A ritartó Habsburgok

Rudolf német királlyá választása a történelem kisebb csodái egyike. Az ellenjelölt, II. Ottokár hatalma a Habsburgéval össze sem hasonlítható. Előbbi Csehország, Morvaország és Szilézia mellé megszerezte a kihalt Babenberg hercegek tartományait: Felső Ausztriát, Stájert és Karintiát, végül kijutott az Adriára. Épp ezért tartott tőle az Egyház, és félték a birodalom főrendjei. Ottokárhoz képest Rudolf szegénynek minősült, azonfelül meghaladta az akkoriban soknak számító ötvenötödik évét. Ennek ellenére a küldöttek egyhangúan őt választották.

A kelet-közép-európai Habsburg terjeszkedésnek Corvin Mátyás is csak átmenetileg tudta útját állni. A nemzeti emlékezet legnagyobb királyaink közt tartja számon – közigazgatási és hadi sikerei, továbbá a magyar művelődésben játszott kiemelkedő szerepe miatt korántsem ok nélkül –, jóllehet a Habsburgokra emlékeztető mohósággal igyekezett uralmát a környező országokra kiterjeszteni. Császári koronára áhítozott, noha jóval kisebb esélye volt rá, mint annak idején a cseh Ottokárnak. A birodalmat már rég a Habsburg-dinasztia tartotta kézben, nemcsak kiterjedt családi kapcsolatai és erőforrásai miatt, hanem mert a német nyelvű Nyugat idegen uralkodót semmiképp sem fogadott volna el. Mátyás homo novusnak, azaz új embernek számított az előkelő, régi birodalmi famíliákhoz, hát még a Habsburgokhoz képest, ráadásul itthon sem örvendett teljes körű elfogadottságnak. A historikusok egy része szerint a császári koronára azért vágyott, hogy a Német-római Birodalmat a török elleni háború szolgálatába állítsa, mások szerint korára jellemző hódító politikát folytatott. Utóbbi törekvés dicsőséget szomjúhozó személyiségétől nem állt távol, már csak azért sem, mert Európa-szerte ő volt az egyetlen „első generációs” király.

Van a dolognak lélektani olvasata is.

A történelmet nemzetek, olykor kiemelkedő személyiségek alakítják. Márpedig az említetteknek lelkük és karakterük van. Mátyás és a magyar nemesség bosszúvágyát egy megbocsáthatatlan gaztett szította: a Szent Korona eltulajdonítása Visegrádról, majd annak Bécsbe csempészése. A tolvajlást a dinasztia megbízásából Habsburg Erzsébet korábbi dajkája, az osztrák Kottaner Jánosné követte el. Mivel a magyar korona jogi személy, a rendi alkotmány megtestesülése, távollétébe semmiképp sem lehetett beletörődni. Mátyás Ausztriára támadt, majd Bécsnek büszke vára „bús hadát nyögte”, végül a koronát a III. Frigyes császárral kötött megállapodás alapján 80 000 aranyforintért visszavásárolta. Vagyis fogcsikorgatva azért kényszerült fizetni, ami a magyarság elidegeníthetetlen tulajdona és legszentebb öröksége.

Mátyás tettei közt leggyakrabban a Budára hívott olasz humanistákat, corvinákból összeállított könyvtárát és a húszezer fős ún. fekete sereg szervezését emlegetjük. Utóbbi Európa középső és keleti fertályán páratlan, mert a nemesi felkelőkkel és a bandériumokkal szemben korszerű hadrendbe szervezett zsoldosokból állt. Ugyanakkor a sereg magvát cseh husziták, lengyelek és németek, a könnyűlovasságot balkáni szerbek és bosnyákok képezték. Vezéreik Kinizsi Pál, Magyar Balázs, Báthori István, Jaksič Dimitru, a török trónkövetelő Bajazid és az oláh Vlad Tepes (Drakula) voltak. A király óriási hadseregéhez 90 000 magyar és székely tartozott, de őket csupán alkalmilag lehetett összehívni. A fekete sereg különböző fegyvernemekből állt, mely akkoriban Nyugaton is újdonságnak számított. Meglepő, hogy a király után Közép-Európában az első uralkodó, aki állandó hadsereget szervezett, és katonáit laktanyákba szállásolta, Mária Terézia volt. Azonban csöppet se meglepő, hogy Mátyás halála után a fekete sereg többsége Miksa császár szolgálatába szegődött. Kevéssé ismert, hogy a szétszéledt zsoldosok Nándorfejérvárt megpróbálták a török

kezére juttatni. Lázadásukat Kinizsi Pál véresen megtorolta, végül a sereg 1494 tavaszán feloszlott.

Ez is magától értetődő. Magyarországon és keletebbre erős, olykor véres kezű uralkodókra volt szükség – például Báthorira és Bocskaira –, hogy a széthúzó rendi társadalmat úgy-ahogy összeragasszák. Mátyás kíméletlen adóztató, már-már zsarnoki személyisége nem ismert irgalmat. Így tudta reneszánsz udvarát és a sereget fenntartani. Ezzel szemben a Habsburg Birodalom számtalan többé-kevésbé független fejedelemségből, grófságból és szabad királyi városból állt, melyeket időről időre meg kellett nyerni. Ez viszont a belháborúknak és a véres vallási villongásoknak kedvezett. A Habsburgok csakis a zsoldosokban bíztak – feltéve, hogy csapataikat megfizették –, így aztán egy időre a hajdúkat is sikerült maguk mellé állítaniuk. A história nagy kérdése: a török háborúk során miért nem tudták a magyarokat igazán megnyerni? Úgy hiszem, a kudarc hagyományainkban, királyeszménkben és közösségi tudatunkban gyökerezik. A nyelv akkoriban nem sokat számított, hiszen a nemesség, illetve a főrendek latinul, németül, olaszul írtak és társalogtak. A mainál sokkal képlékenyebb volt a haza fogalma is. Az emberek elsősorban alattvalók, másod-harmad sorban honfiak és magyarok. A pártoskodást szította a török veszedelem és az előrejutás, a nyers anyagi érdek, az arisztokrácia házassági szokásai, vagyis a birodalmi beágyazottság és országon belül a földrajzi elhelyezkedés. Ugyanakkor megmaradt az ábránd, mely az Árpád-ház dicső emlékezetű királyaihoz, az Anjou Nagy Lajoshoz és – utólag – Corvin Mátyáshoz fűződött. Nem csoda, hogy Erdély és a Magyar Királyság „törökös” és „németes” pártokra szakadt. Ráadásul az alkalmi csoportosulások között létezett átjárás (példa rá Báthori, Bocskai és Bethlen Gábor).

Hiába védte keleti területeit nagy erővel és költséggel Habsburg Miksa és utódai, később a dinasztia főhercegei, emlékeztünkben az örült császár, Rudolf, és zsoldosvezérei, az Erdélyt dúló Basta és Belgiojoso maradtak meg. Ferenc József nevéhez elsősorban az aradi vértanúk fűződnek, nem a 48-as honvédeknek saját civillistájából építetett menház, s az özvegyeknek és a hadiárváknak fizetett kegydíj. Arról sem esik szó, hogy Buda 1530-tól egymást követő három ostromát a Habsburgok szervezték, előbb az asszonykatonának csúfolt Brandenburgi Joákim herceg, majd Roggendorf tábornagy vezérletével. A hadsereg túlnyomó többsége németekből, osztrákokból és olaszokból állt. Végül a negyedik, 1686-ban indított támadás sikerrel végződött, de a Lotharingiai Károly herceg és Miksa Emánuel bajor választófejedelem vezette ostromlók javát akkor is a birodalmi zsoldosok képezték (nagyjából 80 000 fő, két horvát hadtest és 15-20 000 magyar).

Fentieket érdemes összehasonlítani főuraink több hónapos lagzijaival, a díszmenetekkel és lakomákkal, melyek árából hadseregeket lehetett volna fölfegyverezni. A történetírás legtöbbször három tényt ütköztet: a királyi várak ellátatlanságát („se pénz, se posztó”), a zászlós urak saját költségükön toborzott bandériumait, és azt, hogy az Adriától Felső-Magyarországig terjedő védvonalat, körülbelül négyszáz várat és palánkot jól-rosszul a Habsburgok tartották

fenn. Korszerű erődeinket talján mérnökökkel ők építették. Mondhatnánk, a régi jó ütközőállamelv érvényesült: a birodalmi területeket magyar vérrel-verejtéssel óvták. Csakhogy a Habsburgok nyugaton is háborúztak. Voltak évek, amikor a magyar és erdélyi hadszíntéren tízezerrel hullottak a szász, brandenburgi, bajor, osztrák, itáliai és vallon zsoldosok, míg nemességünk tekintélyes része menekült Felső-Magyarországra, vagyis a harcokból egyszerűen kivonta magát. A legmagyarabbnak nevezett XVI. század hősökben bővelkedik, de belvillongásban, pártütésben, a szemérmetlen önérdék megnyilvánulásaiban ugyanúgy. Mi hasznosabb: a hibáinkkal szembenezés vagy az ellenállás hangsúlyozása? Mit se számít a tárgyilagosság? A nemzeti lelkiismeret csorbulása szóba se kerüljön? Kölcsey Ferenc *Himnusz*ának pár sora nem véletlen sóhajtja: *Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, / 'S elsújtád villámidat / Dörgő fellegedben...*

Tán ezúttal is a lélektant kell segítségül hívnunk.

A nyúlászívű, haszonelvű árulókat a szépirodalom legtöbbször azért szerepelteti, hogy szembeállítsa a bátrakkal és az áldozatvállalás magasztos eszméjével. Az *Egri csillagok* hősei, Dobó István, Bornemisza Gergely és Mekcsey István mellett Hegedűs hadnagy legfeljebb epizodista, kinek megérdemelt akasztása a sodró eseményekhez képest eltörpül. Ám hangsúlyos a Habsburg segítség elmaradása, miként Gyula 1566. évi ostromának feldolgozásakor, jól lehet annak súlyos okai is ismeretesek. A magyar főrendek sem siettek Egert fölmenteni, noha a támadás előkészületeiről országszerte tudtak. Gárdonyi regényének nem feladata, de hősei utóéletét egyetlen kivétellel senki se dolgozta föl. Hagyták évszázadokra feledésbe merülni. Mekcseyt hazafelé menet a saját jobbágyai verték agyon, Bornemisza a Jedikulában végezte, a kapitány fogadkozásai ellenére Habsburg-szolgálatot vállalt. Hóvári János „A hűtlen Dobó” című kismonográfiájában leírja, a hős miként hatalmaskodott. Többek közt felkoncoltatta az ellenszegülő gönci polgárokat, Erdély társvajdájaként megpróbálta a kincstárat eltulajdonítani, címek és gazdag birtokadományok ellenére több ízben az uralkodó ellen fordult, bebörtönözték, szabadon engedték, végül nem sokkal utolsó szökése után elhunyt.

Az érvek pro és kontra elfödik egymást.

Értem én: a tárgyilagosságnak álcázott meghunyászkodás, és önnön vétkeink nyakló nélküli hangsúlyozása sehová se vezet. Mi több, táptalaja az idegnek majmolásának. Csurka István ironikus szavaival élve: „Az idegen szép.” Fenét az. Lehet gyönyörű és csúf, eszes és ostoba, tisztességes és galád, de nem azért, mert nem magyar, hanem mert olyan, amilyen. Másfelől: bűneink takargatása éppolyan káros, mint az öngyűlölet és a sokszínű Nyugat örökös példává hamisítása. Persze ez sem kizárólagos magyar sajátosság. A reneszánsz idején a marakodó városállamok Itáliája az akkori brit, francia, német stb. sznobok mekkája volt. Hozzájuk képest a mélyen hívő katolikus pápapárti Habsburgoknak sikerült bizonyos közép-európai „ellenkultúrát” teremteniük, mely a barokktól a biedermeieren és a rokokón át egészen a szecesszióig ívelt. Irodalmunk is velük vagy ellenük szökkent szárba, kezdve Bornemisza Péterrel, Pázmány Pé-

terrel és Nádasdy Tamás nádor sárvári nyomdájával. Később az európai nemzetek a franciákat utánozták, Montesquieu-t, Voltaire-t, Descartes-ot istenítték, miközben saját kiválóságaikat, pl. Buxtehude-t és J. S. Bachot alig méltányolták. Händelnek az angol királyi udvarba kellett távoznia, hogy életműve kibontakozhasson. Évszázadokon át mi sem értékeltük (eléggé) az európai hírű brassói Bakfark Bálint lantművészt és Kazinczy barátját, az énekgyűjtő-verselő Pálóczi Horváth Ádámot, az *Ej, haj gyöngyvirág, teljes szekfű szarkaláb, bimbós majoránna* kezdetű népdal (?) megörökítőjét (Ó és új, mint-egy Ötödfél-száz Énekek, ki magam csinálmányja, ki másé, 1813).

Kevésé ismert tény: II. József császár hírhedt nyelvrendeletét a pozsonyi felsőház maradéktalanul megszavazta. Már-már feledésbe merül, hogy az országgyűlés a magyar nyelvet csupán az 1844. november 13-ai II. törvénycikkben tette hivatalossá. Addig a közigazgatás és az ítélkezés procedúrái, sőt a megyegyűlések is latinul folytak. Ostoba téveszmék keringenek Mária Terézia királynő magyar nemesi testőrségéről is, melynek az új magyar költészet sarjadása és a Reformkor köszönhető. Az intézmény valóságos egyetem volt. Elsősorban nem az asszimilációt és a katonai képzést szolgálta, hanem a vármegyénként kiválasztott három-három, latinul és németül egyaránt jól beszélő, jeles ifjú oktatását, illetve a kormányzati funkciók alapos elsajátítását. Ugyanakkor kérdéses, hogy II. József jobbagy-felszabadító törekvéseinek és központosító abszolutista rendelkezéseinek volt-e jogi és gazdasági alapja. Úgy hiszem, mindkét feltétel hiányzott. A magyar arisztokrácia jó érzékkel ismerte föl, hogy hiába a ráció, a nemzet alkotmányos jogállását és a kurtanemesek megélhetését alapjaiban veszélyezteti. Ányos Pál II. Józsefet nemhiába nevezte kalapos királynak, hisz megkoronázatni sem volt hajlandó magát.

Összegezve: a Habsburgok ádáz magyarellenesnek tartott politikáját és személyes viselkedését inkább nevezhetjük birodalmi szemléletűnek, mintsem országunk ellen irányulónak. Márpedig a birodalmi felfogás a nagyhatalmak meghatározója. E tekintetben a gyakorlat – szép szavakba csomagolva – mit sem változott. A háborúk zavartalanul folynak, míg a kíméletlen hadakozás Nyugat-Európában és az USA-ban korrump, álságos és felettébb erőszakos politikai eszközökre épül. Az EU Brüsszelben és Strasbourgban, Dél- és Közép-Európában, főleg Magyarországon és Lengyelországban fizetett árulókat (is) használ, amitől annak idején a Habsburgok sem riadtak vissza.

Szentek és profánok

A ma is élő középkori felfogás szerint egy uralkodó dinasztia jellemző, mi több, meghatározza, hány tagját avatták szentté. Az egyház politikai megmondóitól függetlenül a szentek valóban fénylő példák. A nekik tulajdonított csodáktól eltekintve olyan életet éltek, melyre felnézett a nép apraja-nagyja. Különösen fontos, hogy emlékezetük nem múlt el. Túléltek az évszázadokat.

Búcsújáró- és kegyhelyek, városok, utcák és terek névadói, melyek jócskán segítik az erkölcsi eligazodást. Szentekről neveztek el számos bővizű forrást, ami ugyancsak az erény kiapadhatatlanságára vall. A szentek kara meghatározza az építészetet, a képzőművészetet, a zenét és a szépirodalmat is. Mondhatni: ők igazodási ponttá nemesült személyiségek.

Az Árpád-házi szenteknek a magyar lélekre és a nemzettudatra gyakorolt hatása óriási. Istvántól Imre fiáig és boldog Gizelláig, Lászlótól leányáig, Piroskáig (Iréne császárnéként lett Bizánc szentje), Erzsébetig, Margitig és Hedvigig azt a királyeszmét hordozzák, mely eltávolít az evilági nyomorúságtól, és a létezés fennkölt túlvilági perspektíváját jeleníti meg. A magyar kormány és a püspökkari konferencia 2017-et Szent László emlékévévé nyilvánította, ami tisztelgés a nagy király trónra lépésének 940., szentté avatásának 825. évfordulóján. Lászlót nemcsak a zágrábi püspökség alapítása, honvédő harcai és lovagkirály volta teszi emlékezetessé, hanem az is, hogy elsőként igyekezett összefogni a középeurópai népeket. Az sem véletlen, hogy Erdély védőszentjének tekintik. Olykor eszembe jut, mi lett volna, ha a nyugati nyomást ellensúlyozva valamely Árpád-házinak sikerül égtájunk nemzeteit egy akolba terelnie. A kérdés történelmietlen, de a tűnődés szabad. A visegrádi királytalálkozó az Anjou Károly Róbert érdeme, unokája a lengyelek szentje, Hedvig, majd jön Luxemburgi Zsigmond császár négy királyi cím birtokosa, utóbbi azonban házasságoknak és a hatalmi játszmáknak tulajdonítható. A Kárpát-medence, a térség természetes központja valami okból nem szervesült Kelet-Közép-Európa centrumává, noha földrajzi és egyéb adottságai arra alkalmassá tették. Bécs, Prága, majd ismét Bécs a mágnes, mely a népeket magához rántotta annak ellenére, hogy a csehek és az osztrákok korántsem számítottak jelentős lélekszámúaknak, különösebben harciasnak és gazdagnak.

A Habsburg-dinasztia szentek sorával nem dicsekedhet. Róma utoljára IV. Károlyt avatta boldoggá, de a szakralitás a családra nem jellemző. Az impérium, teljes nevén a Német Nemzet Szent Római Birodalma másféle tulajdonságokat, tehetségeket és bűnöket hordozott. A családot a változó erőviszonyok mellett csakis a magyar Szent Korona birtoklása emelte az égiekhez közel állóvá, meg a felfogás, miszerint Isten kegyelméből uralkodnak. Ez azonban jogcímnek édeskevés akkor is, ha a közvélekedés a magáévá tette.

Ráadásul a reformáció, majd az ellenreformáció nagyon is világias küzdelemnek tekinthető. Luther Mártonnak és Kálvin Jánosnak a pápaság ellen vívott harca még elvszerű, de támogatóik, elsősorban a német választófejedelmek és főurak csatlakozása hatalmi és anyagi okok következménye. VIII. Henrik öntörvényű zsarnok volt, de szakítását Rómával egy szerencsés pillanatban, az angol nemzet egyetértésével tudta végrehajtani. A Szentszék bűnei valóban égre kiáltottak, ráadásul a katolikus egyház képtelen volt megreformálni saját magát. Más kérdés, hogy a protestantizmus nem sokkal születése után tucatnyi irányzatra szakadt, melyek éppúgy harcoltak egymással, mint a pápával és a klérussal. Az ellenreformációt megelőzték a hitújítás erőszakos cselekedetei és kö-

vetkezményük, a lelki és hatalmi zűrzavar. Főképp utóbbiról van szó, hiszen a véres vallásháborúkat nyers politikai érdekek robbantották ki. Magyar szempontból az irodalmi értékű hitvitázó iratok, a jezsuita iskoladrámák, Dávid Ferenc zsolnárai, Pázmány Péter munkássága, a sárospataki, debreceni, nagyenyedi kollégiumok kimagasló szellemi színvonala, Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházszervező tevékenysége, az osztrák Maulbertsch barokk oltárképei, Virág Benedek költészete és egyebek érdemelnek említést, de mindenekelőtt a tordai határozatok, melyek 1568-ban a világon elsőként mondták ki: *Minden gyülekezet maga hívja el papját* – vagyis meghirdették a teljes vallásszabadságot.

Többek közt ez az a magyar (erdélyi) nemzeti törekvés, melybe a Habsburgok sose voltak képesek belenyugodni. Emlékezetes a Kollonich Lipót esztergomi érseknek tulajdonított mondás: *Magyarországot előbb rabházzá teszem, azután koldussá, végül katolikká*. Tény, hogy Kollonich 500 oldalas abszolutista memorandum a magyar országgyűlés kiiktatására törekedett, és a nemességet sarcolni akarta, de az is tény, hogy Széchényi Pál kalocsai érsek és Esterházy Pál herceg mereven elleneztek. Végül I. Lipót király az „Einrichtungswerk” című nyíltan magyargyűlölő irományt elutasította. Az ország alkotmányos berendezkedése megmenekült, de a korlátozás szándékával a Habsburgok sose hagytak föl.

Lehet mondani: a rendiség túlhaladottá vált. Nehezen vitatható, hogy megakasztotta a gazdasági-társadalmi fejlődést. Az előjogokra, óriási latifundiumokra és elhanyagolt kisbirtokokra épített, főurakból, főpapokból, kizsigerelt jobbágyokból, kevés iparosból, kereskedőből és értelmiségiből álló magyar világ képtelen volt városiasodni és bekapcsolódni az európai munkamegosztásba. Ezért (is) volt óriási jelentőségű a reformkor, amelyet egyrészt a Habsburgok, másrészt – alig néhány kivétellel – saját maradi főrendjeink akadályoztak. Az érem másik oldala: nincs nemzet, mely eltűrné, hogy kívülről boldogítsák. Akkor sem, ha az ellenállás a népesség óriási többségének elszegényedéséhez vezet. Tartós felívelést csakis a belülről vezérelt folyamatok eredményezhetnek, azokhoz viszont függetlenségre van szükség.

Az idealista Batsányi János – a legjelesebb magyarországi osztrák költő, Baumberg Gabriella bárónő férje – leírhatta: *Vigyázz a szemetek Párizsra vessétek!*, csakhogy a véres forradalmi terrortól, Napóleon császár értelmetlen háborúiról és a visszarendeződésről tudni sem akart. Másokkal együtt ő sem fogta föl, hogy a szerves történelmi fejlődés szakaszai egyetlen szökkenéssel nem ugorhatók át. Főképp akkor nem, ha importeszizmekkel szemben az önállóságért évszázadok óta küzdő Magyar Királyságról van szó. A jobbágyfelszabadítást – megkésetten – az 1848. évi I. tc. rendelte el, de az is a rendi országgyűlés határozata volt. Arról nem szólva, hogy a döntést több mint fél évszázados kísérletezés előzte meg, röviden: a helyzet megérett rá. Éppúgy, ahogy a leverett forradalom és szabadságharc után a kiegyezésre.

Úgy hiszem, a magyar történelemben az érdekegyeztetés szándéka a legkritikábilis. Kevés a win-win (győztes-győztes) szituáció, mely – eltekintve az első és a második világháború nagyhatalmi kieroszakolásától – az észak-európai országok

és az angolszász világ, nem utolsósorban a Metternich-féle Szent Szövetség jellemzője. A kiegyezés sikertörténetének kulcsszava a kölcsönös belátás, mely a közép-európai együttműködés csúcsteljesítményének tekinthető. Az Európai Unió felettébb büszke az euróra – mely mostanában vékony jégen csúszik –, csakhogy a Monarchia közös fizetőeszköze egy híján száz évvel előzte meg. A százkoronás bankón a névérték tíz nyelven szerepelt, nem mellesleg az angol font mellett Európa leginkább értékálló pénze volt. Az EU négy alapszabadságáról, az emberekről, a tőke, az áruk és a szolgáltatások korlátlan áramlásáról csak annyit: mindezeket az Osztrák–Magyar Monarchia tucatnyi nációjának 150 évvel korábban tette lehetővé.

A külcsín és a belbecs

Egy nemzetet és uralkodó réteget körülményeitől és karakterétől függő külleme erősen megkülönbözteti másokétól. A ruházat és a fegyverzet az ókor óta jellemzi, kik miféle viselethez ragaszkodnak. A díszes öltözék ritkán szolgálja a hasznosságot, sokkal inkább hatalmi jelkép, a számadó juhász cifra kampós botjától a főnemes kardjáig. A rangot a honfoglaló magyarság veretes övének hosszúsága mutatja, később a szablya, a sisakforgó és a vezéri buzogány. Kezdetről fogva felismerhető, miben térnek el a nyugati népek gúnyái a magyarokétól. Míg a középkor végén a Habsburgok és udvaroncuk összes ruhadarabja itáliai jellegű, a magyar arisztokrácia ragaszkodik hagyományosan díszes holmijaihoz, beleértve némi török hatást. A királyoknak csupán koronájuk, országalmájuk, jogaruk és palástjuk hasonló, azok viszont egyházi eredetűek. A páncél, a sisak és a pajzs többé-kevésbé egyforma, mert koronként függnek a használhatóságtól, a költségtől és a fegyverkovácsok szakértelmétől.

A török háborúk idején a magyar nemesi felkelők és a bandériumok viselete és felszerelése merőben más, mint a nyugati zsoldosoké. Reneszánsz lemezpáncéllal és csőrös sisakkal csak a leggazdagabbak rendelkeznek. Nincs Habsburg, ki nem vésett-domborított milánói díszpáncélban ábrázoltatja magát, majd a diavat Magyarországra is eljut, de sose válik jellemzővé.

Mindezekből nem érdemes messzemenő következtetéseket levonni, csak hogy a XVIII. századtól kezdve az eltérés egyre markánsabb. Kivált a huszárság fegyvernemi elterjedésével, melyet a Nyugat máig a magyarsághoz köt. Ha egy Habsburg magyar ruhába bújjik, eszünkbe jut Ferenc József huszár díszegyenruhája és Mária Terézia főúri asszonyainkéra emlékeztető, gyöngyökkel kivarrott, fűzős rokolyája. Ezek azonban kivételek. A bécsi udvar méregdrága, de polgári jellegű, erősen francia hatású holmikát kezd viselni, beleértve a parókát, a könnyű spádét, a háromszögletű kalapot és egyebeket.

Az óriási különbség azonban a kiegyezést követően vált nyilvánvalóvá. Főrendek, kurtanemesek, bírák, prókátorok, árvaszéki ülnökök, seborvosok és jómódú mesteremberek egyaránt ragaszkodtak a ráncos torkú csizmához, a tollas

süveghez, a pitykés–zsinóros dolmányhoz és a prémszegélyű mentéhez. A vármegyei nemesség rezes fringiója és a joghallgatók ún. jurátuskardja Jókai Mór és Mikszáth Kálmán kedvelt ábrázolásainak egyike. Tetszik, nem tetszik, az efféle megjelenés az ezernyolcszázad vége felé a polgári Nyugat-Európában nemcsak nevetségessé, ellenszenvenné is vált. A császári Németország és a Monarchia hadserege még őrizte a késő középkori hagyományokat, az ulánus sisakot és a mellvértet, a csákót, a csótárt és a különféle nyeregtakarókat, de nyugaton a katonai viselet leegyszerűsödött (bár a német Wehrmacht tábori csendőrsége a második világháborúban is láncon függő, vésett bádoglemezt hordott a mellén). Az ún. díszmagyar jócskán hozzájárult az antant propaganda sikeréhez és a trianoni rablóbéke kierőszakolásához. A két világháború között az ellenállás jelképeként újra elterjedté vált mind a legmagasabb körökben, mind a középosztály tagjai közt. Azóta is láthatjuk: a bajor bőrnadrágon, a zergetollas stüszikalapon, a dirndlin, a skót szoknyán és az angol gárdisták medvekuccsmáján senki se nevet, bezzeg a magyar bocskai vagy zrinyi... A Nyugat vélt felsőbbrendűsége e tekintetben is megtapasztalható.

Ugyanakkor az is tény: a Lajtán túl sokkal inkább hagyományőrzésről, mint valamiféle politikai állásfoglalásról van szó, miközben a zsinóros viselet Magyarországon jó kétszáz éve és napjainkban is határozott véleményt tükröz. Sokan próbálnak jeles alkalmakkor magyar ruhát hordani (a *Hitel* főszerkesztőjének, számos olvasójának s nekem is van), de a bocskai nemzeti-konzervatív körökben sem vált általánossá.

Napóleon után a Habsburg birodalmi hadsereg, sőt a britek is átvették a hófehér „porcelánadrágot”, a dupla mell- és vállszíjat meg a háromszögletű kalapot, ám a magyar honvédség és a huszárság az efféle utánzásnak sose hódolt. Mi tagadás, ez a szemlélet karakterünk megőrzése mellett súlyos bajokkal járt. A kiegyezés után a magyar parlamentben évtizedeken áthúzódó véderővita megakadályozta az osztrák–magyar haderő fejlesztését, az újoncozást és a költségek ésszerűsítését. Ugron Gábor és Szilágyi Dezső, az ellenzék vezéralakjai képesek voltak a magyar tiszti kardbojt színe miatt a vonatkozó törvényjavaslatokat obstruálni, majd megbuktatni Tisza Kálmánt, Fejérváry Géza báró ún. „darabontkormányát” és Tisza Istvánt, miközben Anglia és Franciaország lázasan fegyverkezett (utóbbi óriási államkölcsönt biztosított a cári orosz ármádiának). Ugron „a germanisatio örült kísérletének” nevezte a véderőtörvény huszonötödik paragrafusát, mert az a soknemzetiségű hadsereg egységes vezényleti nyelvének a németet javasolta. Ugron szerint „fejében a magyar európai, szívében ázsiai...”, „Kelet-Nyugat közt összekötő kapocs vagyunk...” és így tovább. A radikálisok a súlyos tiszthiány miatt és a tartalékosok továbbképzése céljából bevezetendő egyéves önkéntességet is dühödten elleneztek. A vita véres verekedésbe és tömegtüntetésbe torkollt. Így aztán a hadsereg korszerűsítése az első világháború előestéjén elmaradt.

Magyarország és Ausztria egyvalamiben mindenképp hasonló. Előbbit alapvetően meghatározza az Árpád-házi (szent) királyok és Corvin Mátyás, majd

Báthori István, Bocskai István, Bethlen Gábor, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos emlékezete, utóbbit a német-római birodalmi hagyomány. Jóllehet Ausztria az impérium álmáról a Monarchia szétesésekor letett, s a Habsburgokat még a nemzeti emlékezetből is kiirtotta, ne feledjük, hogy Adolf Hitlert bécsi bevonulásakor milliók ünnepelték. Ez olyan, mintha a 48-as szabadságharcot leverő I. Miklós cárt, Sztálint, Hruscsovot és Brezsnyevet, vagyis a magyar függetlenség halálos ellenségeit virágosóval fogadtuk volna. Úgy vélem, karakterológiai szempontból e tekintetben a különbség az osztrákok, általában a nyugatiak gyakorlatiasságában, illetve a magyarok és a lengyelek hősies idealizmusában rejlik. Az említett alapvető eltérésnek történelmi okai vannak, de mint tudjuk: a történelem nem múlik el. Újabban ritkán kerül szóba, de az osztrákok jelentős hányada ma is a Németországgal egyesülés híve. EU-tagokként semmi szükség rá, de a nagyság ábrándja, a közös nyelv és hagyomány a lelkekben tovább él. Nem véletlen, hogy dr. Habsburg-Lotharingiai Ottót fél évszázados semmibevétele után ezernyolcszáz ausztriai és németországi város, illetve település választotta díszpolgárává. Az EU-parlament három évtizeden át szolgáló képviselőjeként számtalanszor hangsúlyozta: *A nemzetek határok nélküli Európáját akarom.* Ő tehát azt a birodalmi eszmét igyekezett korszerűsíteni, mely történelmi távlatból szemlélve Mária Terézia királynőével és az Osztrák–Magyar Monarchiával rokonítható.

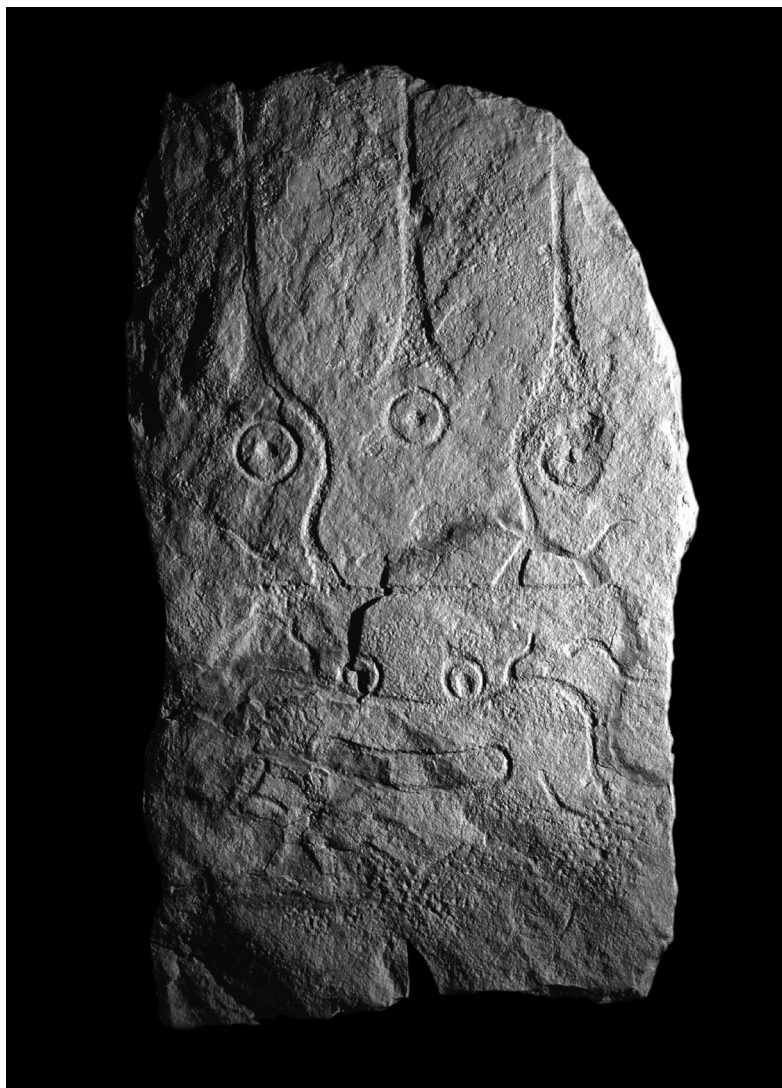
Magyarország EU-tag, de alapvető nemzetállami jogainkról – hagyományainkhoz híven – korántsem vagyunk hajlandók lemondani. Ahogy a britek, a visegrádi négyek, újabban az osztrákok és nem kevés szélsőségesnek címkézett nyugat-európai párt. Ebben az esetben is a szerves történelmi fejlődés szükségességéről van szó, melyet a gyarmatokkal nem rendelkező, huzatos Közép-Európának és a Magyar Királyságnak bőven volt alkalma megtapasztalni.

A Habsburgok megítélése napjainkban

Úgy vélem, a vita sose fog elcsitulni. Közvéleményünk örökzöld ellentéte a „kuruc-labanc” felfogás. Mindkettő szélsőséges, de előbbi szívmengető, utóbbi a rideg tárgyilagosság produktuma. Középút a kevesek, például a jeles történészek, Czigány István, Hermann Róbert, Pálffy Géza és Tőkéczi László munkásságára jellemző. A képzőművészet a Habsburgokról Fadrusz János pozsonyi Mária Terézia szobra óta nem hajlandó tudomást venni. A zene és a szépirodalom a dinasztjáról ritkán, leginkább elmarasztalóan emlékezik meg. Ennyit számít Habsburg-évszázadaink súlya és nemzeti önállóságunk eszméje, mely a magyarság megtartója volt – és ma is az. Jóformán lehetetlen a kérdést indulatmentesen kezelni, főképp mostanság, mikor az ország függetlenségét, illetve a polgárok őriai többségének szabad akaratát Brüsszel és Strasbourg kétségbe vonja.

A történelmi emlékezet létfontosságú, de a tanulságokat érdemes levonni. Jusson eszünkbe Kölcsey Ferenc *Huszt* című versének pár emlékezetes sora:

...És mond: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán? / Régi kor árnya felé visszame-
rengni mit ér? / Messze jövőendővel komolyan vess össze jelenkort; / Hass, alkoss, gya-
rapíts: s a haza fényre derűl! Kölcsey Huszt „bús düledékein” megállt, majd tovább
lépett. Mi is megállunk, fejet hajtunk, azután új várakat építünk, szellemi és
erkölcsi értelemben egyaránt. Magyarország egy ideje van olyan erős, hogy
a feltáró vitákkal szembenézzen, azokat érzelmi síkon és érzelemmentesen egy-
aránt lefolytassa, majd helytálló következtetésekre jusson. Ezért vállalkoztam
a fentebbi gondolatkísérletre.

Háromszemű kőarc, sztlé. Minuszinszk, Martjanov Regionális Múzeum, 1998